

УДК 330.1+330.8 (477) «19»/»20»

Новікова Ірина Едуардівна

к. е. н., н. с. НДС «Центр економічних досліджень»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Новикова Ирина Эдуардовна

к. э. н., н. с. НИС «Центр экономических исследований»

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Novikova Irina

PhD, Researcher research sector «Center for Economic Research»

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

ЦЕРКОВНО-РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ЭПОХИ СВОБОДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

CHURCH AND RELIGIOUS FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND CREDIT SECTOR IN TERMS OF INSTITUTIONAL CHANGES ERA OF FREE ENTERPRISE

Висвітлено зміну пріоритетних інституційних принципів церкви, а також зміну сприйняття деяких економічних явищ. Встановлено, що церковний вплив на розвиток фінансово-кредитних відносин здійснювався як на духовному, так і на матеріальному рівнях. Виявлено, що з розвитком

підприємницьких відносин церква розпочала створення власних фінансово-кредитних установ на території України.

Ключові слова: церква, релігія, релігійні інститути, єпархія, фінансово-кредитні відносини, банк, епоха вільного підприємництва.

Освещены изменение приоритетных институциональных принципов церкви, а также изменение восприятия некоторых экономических явлений. Установлено, что церковное влияние на развитие финансово-кредитных отношений осуществлялся как на духовном, так и на материальном уровне. Выявлено, что с развитием предпринимательских отношений церковь приступила к созданию собственных финансово-кредитных учреждений на территории Украины.

Ключевые слова: церковь, религия, религиозные институты, финансово-кредитные отношения, эпоха свободного предпринимательства.

The change of priority of the institutional principles of church as well as change of the perception of some economic phenomena are discussed. The findings of this study reveal that influence of church on the development of financial-credit relations took place on spiritual and material levels. This study presents evidence to the hypothesis that development of the financial organizations under the church supervision is strictly connected with the development of entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: church, religion, religious institutions, diocese, financial and credit relations, usury, the bank, the era of free enterprise.

Актуальність теми обумовлюється пробудженням інтересу до національного минулого та необхідністю прогнозування суспільно-політичних процесів у сучасній Україні, у зв'язку з чим постає потреба вивчення духовної спадщини, зокрема визначення соціально-економічної

ролі Церкви в переломні роки епохи вільного підприємництва. Адже незважаючи на те, що господарська система пореформеного періоду переживала фундаментальні за своїм характером зміни, він увійшов в історію як мінливий та динамічний. Особливістю його господарської трансформації була роль релігійних організацій, зокрема Церкви, яка активно допомагала вирішувати соціально-економічні проблеми.

Так як релігія в своєму інституційному прояві це насамперед форма духовного досвіду, яка спирається на фантазію, інтуїцію людини, то у суспільстві й у житті людини вона займає важливе місце, адже виконує дуже багато соціокультурних функцій: світоглядну, комунікативну, регулятивну, інтегруючу тощо. Релігійна мораль та культово-обрядова практика релігії сприяють як організації внутрішнього духовного світу людини, так і налагодженню господарських відносин у соціумі. Будь-яка господарська діяльність, у тому числі й фінансова, завжди була пов'язана з основами духовної культури, тому й фінансово-кредитні відносини завжди займали своє місце в духовній сфері. Розгляд фактору релігії у процесі формування фінансово-кредитної сфери ринкового типу дозволить виявити особливості впливу релігійної складової на цивільно-господарський контекст життя, а також визначити тенденції у фінансово-кредитних відносинах між державою та Церквою.

Мета статті – висвітлити роль домінуючої релігії та позиції Церкви в процесі розвитку фінансово-кредитного сектору в епоху вільного підприємництва та проаналізувати характер інституційних змін у кредитно-церковних відносинах.

Ступінь розробки. Завдання, пов'язані з вивченням зміни інституційного характеру церковно-релігійних відносин у фінансово-кредитній сфері в період епохи вільного підприємництва, ще не ставилися у вітчизняних дослідженнях. Однак різні аспекти фінансово-економічного

становища домінуючої у той час в Україні православної Церкви розроблялися у вітчизняній і зарубіжній літературі.

У другій половині XIX - на початку XX ст. у контексті урядової політики покращення матеріального забезпечення духовенства у публікаціях полемічного характеру починає підніматися проблема церковного добробуту. Поряд з визнанням важкого положення православних священно-церковно-служителів, у деяких працях формулюється теза про численні статки Церкви [1, 2]. Такі роботи містять і фактичні дані і вельми цікаві міркування та для сучасного дослідника вони є лише джерелами з історії громадської думки або довідковим матеріалом.

У 20-30-ті рр. XX ст., проблема ролі Церкви в процесі розвитку фінансово-кредитного сектору пореформеного періоду також зводилася до розгляду її економічного стану, що висвітлювався на шпальтах атеїстичної літератури. Головний «фактаж» дослідники продовжували черпати у полемічних творах XIX - початку XX ст., доступний же документальний матеріал залишався поза увагою. Метою робіт, наприклад, Е.Ф.Грекулова, була антирелігійна пропаганда [3] та різні ідеологічні спекуляції.

Науковий підхід до вивчення фінансово-економічної історії Церкви починає застосовуватися в історіографії лише з кінця 50-х - початку 60-х рр. XX ст. Однак проблеми церковно-релігійних відносин у фінансово-кредитній сфері спеціально не розглядалися, хоча деякі аспекти порушувалися у працях, присвячених церковній історії XIX століття [4, 5].

У вивченні історії Церкви синодального періоду особливе місце займає капітальна праця І.К.Смоліча у якій детально описано систему фінансового забезпечення Синоду, єпархіальних установ, парафіяльного духовенства, розміщено значну кількість довідкових відомостей, почерпнутих з офіційних видань позаминулого і минулого століть [6].

Становище Церкви та духовенства цікавило й англомовних вчених. Так, Г. Фриз, у дослідженні про парафіяльне духівництво ХІХ ст. велику увагу приділив проблемі матеріального добробуту кліриків в Україні [7].

У даний час питання відносно ролі Церкви в господарській системі та фінансово-економічного становища церковних установ в дореволюційній Україні привертають увагу все більшої кількості науковців. Опубліковані останнім часом роботи вітчизняних дослідників (Н.П. Лавріненко [8] О.Б.Подгорної [9] та ін.), що присвячені історії церковно-господарських відносин другої половини ХІХ - початку ХХ ст., характеризуються новою методологією й базуються на репрезентативних комплексах джерел, що раніше не втягуватися в науковий обіг.

Виклад основного матеріалу. Еволюція системи релігійних принципів та понять тривалий час була направляючим вектором суспільного розвитку держави. Вона породжувала, прививала й підтримувала елементи «цілісної системи соціокультурних цінностей, етнічних інститутів й психологічних установок - того духовного устрою й світосприйняття, котрі були покликані супроводжувати модернізацію суспільства загалом й формувати мотивацію господарювання нового типу зокрема» [10, с. 367]. Під впливом історичних потрясінь соціально-культурні традиції народу трансформувалися й ставали поштовхом до зміни національного менталітету. Носіями неформальних інституцій були різноманітні верстви суспільства, однак одним з основних формальних інститутів, що вербалізував та провадив цінності цих засад була церква. Церковна інтерпретація доктрина-інституційного розвитку мала відповідати й відповідала мінливим суспільно-історичним умовам життя. Адже «саме в середовищі духовенства на основі розвитку традицій випрацьовувалися нові норми, нові уявлення, у тому числі про труд та багатство, повсякденне господарювання на ін.» [10, с. 367].

Форм церковного-релігійного впливу на трансформацію економічного розвитку господарської системи зазначеного періоду можна виділити дві: пряму і непрямую. Непряма - виражалася у поширенні релігії та її постулатів на нові території, що призводило до збільшення кількості релігійних установ та було мультиплікатором економічного зростання ряду промислових галузей. Пряма - у безпосередньому розвитку підприємницької, зокрема фінансово-кредитної діяльності Церквою.

Незважаючи на те, що протягом тисячоліть більшість церковних канонів залишається незмінною сприйняття суті певних економічних категорій мінялося. Так, християнство, як і більшість традиційних релігій завжди засуджувало й забороняло лихварство. Особливо неприйнятним вважалося порушення цієї заборони священнослужителями: «Єпископ, чи пресвітер, чи диякон, що вимагає від лихви (займається лихварством) у боржників, або нехай перестане, або буде вигнаний» [11] (44 Апостольське правило). Та з розвитком ринкових відносин поняття лихви та кредиту перестали сприйматися як синоніми. Адже якщо в давнину лихвар видавав позички з метою задоволення власних потреб позичальника, то в епоху вільного підприємництва кредит став відігравати роль не скільки засобу платежу, скільки підприємницького капіталу, що й призвело до зміни розуміння сутності позички. Прийнятним для Церкви є й заощадження але шлях до накопичень має пролягати через благочинність.

Матеріальну владу над церковним майном мали мати Єпископи. Довіра церковних статків очільникам єпархій пояснювалася тим, що їм довірені й більш значні коштовності - людські душі. При цьому, щоб не потерпати від нестач, святители мали право запозичувати довірені їм гроші задля задоволення своїх власних потреб. «Адже закон Божий ухвалив, щоб служителі від вітваря харчувалися» [11] (41 Апостольське правило).

Крім того Єпископам дозволялося мати власний маєток (майно) і, по смерті, залишати його кому завгодно. Без особистого розпорядження

власника Церква не мала права його привласнити. Такі правила існували для того щоб близькі та рідні сановників не бідували, а їхня смерть «не була безславною» [11] (40 Апостольське правило).

На початку ХХ ст. поширення починає набувати кооперативний рух. В Україні починають утворюватися перші кооперативні союзи: у 1901 - Бердянський, 1903 р. - Мелітопольський і т.д. Зрештою у 1913 р. після III Всеросійського кооперативного з'їзду було вирішено утворити Центральний Кооперативний банк в Києві [12, с. 135]. Проте, розпочати свою роботу банк зміг тільки у 1917 р.

Прихильники формування кооперативних об'єднань наголошували, що основою кооперативної справи є співробітництво і взаємодопомога, метою – благі наміри, засоби досягнення яких не передбачають відриву нації від її моральних та духовних засад. Ідея кооперації поширювалася не стільки як матеріально-виробнича, скільки як морально-ціннісна. Задача кооперації полягала «...в тому, щоб втілити в життєву практику істинні людські стосунки між людьми, що може бути досягнуто лише шляхом відкритого визнання основ, на яких почиває людське суспільство, люди мають бути спільниками, а не суперниками, братами однієї сім'ї, якій дано успадкувати землю, але за умови, що вона буде користуватися й насолоджуватися своїм спадком згідно духу й волі Творця» [13, с. 253].

Перехід до ринкових відносин характеризувався бурхливим розвитком підприємництва і Церква не відокремлювалася від цього процесу. Її значення в національній господарській системі визначалася тим, що вона з часом заволоділа досить значною рухомою і нерухомою власністю. Єпархіям належали будинки, землі, угіддя, фабрики, свічкові та інші заводи, рибні промисли, подвір'я, готелі та інше дохідне майно. Зосередження в руках Церкви значної земельної власності призвело до утворення на базі монастирів великих аграрних господарств ринкового типу, в яких широкого розвитку набуло землеробство, тваринництво та

огородництво. Залежно від місця розташування, також розвивалося цегельне виробництво (Київщина, Миколаївщина) [8], бджільництво, (Харківщина, південь) тощо.[9]. Великі монастирі займалися й видавничою діяльністю, володіли друкарнями та літографіями.

Та на формування нових принципів діяльності фінансово-кредитного сегменту господарства на початку становлення ринкового ладу Церква впливала тільки опосередковано. Адже надлишкові кошти духовенство накопичувало протягом тривалого часу. Спочатку це були лише пожертви та кошти, що збирали священики за проведення традиційних обрядів. Так, у 1980 р. розцінки найнижчої духовної ланки Київської єпархії - сільського отця були приблизно наступними: 900 руб на рік від громади на богослужіння; 1 руб - за супроводження виносу тіла померлого, вінчання, соборування та за заупокійну літургію; 30 руб - за сорокоуст; за поминання в неділю, а також молебні в домах і на полях - 50 коп. [14, с. 6]. Про суми пожертв на духівництво можемо робити висновки наприклад зі звіту 1980 р. Київської духовної семінарії на користь якої за рік надійшло пожертв на 1 330 руб., а саме: а) від статського радника Миколи Ригельмана 5 % банківський білет на 500 руб. на утримання бідних вихованців семінарії та 32 руб. 45 коп. готівкою на користь музикального класу; б) від вчителя Київської 3-й гімназії Якова Іващенко, за заповітом його матері - дружини коледжського радника Лукиної, 4% банківський білет на 200 руб. на користь семінарських церкви й причту; в) від почесного хранителя семінарії купця Олексія Фоломіна гроші та речі на 370 руб. 70 коп.; г) від Духовного собору Києво-Печерської Лаври богослужбових книг для бібліотеки семінарії на 26 руб. 85 коп.; д) коледжським радником Павлом Штефаном влаштований у семінарській церкві за власний рахунок жертвник в суму близько 200 руб.; е) київським купцем Іваном Митюковим давнім хранителем семінарської церкви пожертвована дуже цінна плащаниця [15, с. 3]. Зрозуміло, що

загальна сума пожертв на духовенство тільки по одній губернії була значною але, враховуючи рівень життя того часу*, все ж недостатньою для ведення фінансово-господарської діяльності на відповідному висококультурному рівні. Ситуацію дещо виправляв вельми дохідний у єпархії продаж свічок. Залишки від річних церковних прибутків та готівкова спадщина пожертвованого на церкву майна розміщувалися на депозитних банківських рахунках [14, с. 8]. Кредит же для церкви залишався фактично не доступним.

Тривалий час архієреї й духовники нижчих рангів користувалися послугами приватних та громадських кредитних установ. Та оскільки для отримання значних позичок потрібно було залишати заставу, духовенство не могло повною мірою користуватися послугами діючих на той час банків чи позичково-ощадних кас. Організовані ними прицерковні каси взаємодопомоги також суттєво не допомагали вирішувати нагальні глобальні проблеми, що в основному полягали у необхідності будівництва нових церковних приміщень, зокрема прицерковних шкіл. Коштів у таких касах було обмаль, тому вони й використовувалися переважно на лікування чи поховання священнослужителів.

З початком ХХ ст. Київська єпархія розпочала активний рух у плані комерціалізації своїх послуг, в тому числі й шляхом розвитку самостійної фінансово-кредитної діяльності. До Київської духовної консисторії стали надходити звернення з проханнями про заснування позичково-ощадних товариств, зокрема у Звенигородці, а також Єпархіального банку в Києві [16, арк. 1]. У виписці із журналу пастирського зібрання, що відбулося у Києві 23 жовтня 1912 р. зазначено, що серед інших важливих питань розглядалася й доповідь протоієрея Василя Липковського про заснування Київського єпархіального банку. Автор доповіді пропонував заснувати таку установу з метою «розвитку єпархіальних осіб

---

* Ціна коня у 1903 році 25-30 руб

духовенства» [16, арк. 7]. Основний фонд банку пропонувалося наповнити за рахунок фінансових ресурсів Єпархіальної піклувальні, Єпархіального пожежного комітету та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

Згодом для вивчення та практичного втілення цих намірів було створено відповідну комісію. До складу цієї комісії увійшли місцеві відомі й шановані представники духовенства, а саме: голова - протоієрей Дмитро Нікітін, члени - протоієреї Климент Фоменко, Олексій Язловський та Василь Липковський, а також отець Василь Тараненко. Дана комісія розробила проект статуту майбутнього банку, автором якого став протоієрей В. Липковський.

У процесі своєї роботи комісія дійшла до таких висновків: 1) заснування кредитної установи для обслуговування потреб єпархії в кредит визнавалася необхідною; 2) негайне відкриття Єпархіального банку унеможливлувалося через те, що не було чітко визначено: розмір та засоби наповнення статутного капіталу, специфіку та масштабність його операцій; характер діючого на той час фінансово-кредитного права дозволяв розпочати роботу по формуванню єпархіального кредитного руху із заснування Єпархіальної позичково-ощадної каси, з пайовим основним капіталом та з круговою порукою за проведені нею операції; до вирішення питання про діяльність власної повноцінної фінансово-кредитної установи потреби єпархії в кредиті мали як і раніше задовольнятися ресурсами Пожежного комітету та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

В цей же час було встановлено певні формальні правила згідно з якими в подальшому узгоджувалася кредитна діяльність єпархії, а саме:

1. Позичкові операції по кожній установі мали бути виокремлені в самостійне діловодство.

2. По усім позичковим операціям дозволялося стягувати тільки 6%.

3. Терміни видачі позичок встановлювалися короткострокові - до 5-ти років та довгостеррмінові - 10-50 років.

4. Довгостермінові позички могли надаватися: а) всій єпархії на заснування установ загальноєпархіального значення; б) приватним церквам під забудову цінних садиб; в) окремим приходам на будівництво церков, шкіл, причтових приміщень.

Короткотермінові: а) окремим церквам чи приходам на ремонт церковних, шкільних та причтових приміщень; б) Священо- і церковнослужителям на поточні господарські потреби, що стосувалися виховання дітей, лікування хвороб тощо.

5. Всі надані позички мали надійно гарантуватися. Тому, позички всієї єпархії гарантувалися: а) чистим прибутком дохідних єпархіальних установ (свічний завод та склад церковних речей); б) прямими податками на церкву й духовенство; в) прибутками від новостворених установ та підприємств.

Позички під дохідні забудови гарантувалися діючими оброчними дохідними статтями церков та припустимими доходами від новобудов. Причому позички на організацію церков, шкіл і причтових будівель, мали право видавати тільки у випадку гарантування документальними зобов'язаннями, згідно з якими у будь-який час можливо було в законному порядку вимагати повернення позички. Короткострокові кредити церквам і приходам могли видаватися під гарантію безсумнівних поточних прибутків церков. Священо- і церковнослужителям - під поручительство благонадійних колег, під заставу цінних паперів, строкових полісів та будь-якого цінного майна але не більше 100 руб. під допомогу із каси одноразової допомоги в разі смерті чи виходу за штат.

6. Для визначення благонадійності кредиту створювався важливий Позичково-ощадний комітет, до складу якого входили: член духовної консисторії, завідуючий господарським столом, представники від єпархіального піклувального органу, свічного заводу, єпархіального

архітектора й місцевих благочинних, склад котрих в Комітеті міг замінюватися на основі письмової заяви.

7. Від тепер без дозволу Комітету не видавалася жодна позичка.

Доповідь комісії з питання про відкриття Єпархіального банку в Київській єпархії було розглянуто й суть викладеного у 1913 р. було вирішено опублікувати в газеті «Київські єпархіальні відомості». На шпальтах газети В.Липковський з натхненням доводив актуальність та необхідність заснування такої установи. В оприлюдненій доповіді знову зауважувалося, що функції Київського єпархіального банку будуть не скільки кредитні скільки благодійні [17]. Така собі каса взаємодопомоги у більшому масштабі, фінансовими ресурсами якої в перспективі могло насамперед скористатися духівництво. Однак за формальним функціональним навантаженням поставала більш амбітна мета. Ця мета була співзвучна з загальними потребами держави, направлена на досягнення громадської єдності за допомогою визначення домінуючої релігії та поглиблення її впливу на населення шляхом підвищення формалізованої міцності. Досягнення цієї мети уможлиблювало належне фінансове забезпечення православної церкви та її церковнослужителів. Сприятливі матеріальні умови дозволили б відкрити в регіоні значно більшу кількість приналежних їй благодійних та просвітницьких закладів, побудувати нові та відремонтувати старі дерев'яні храми, закупити нові меблі, начиння, літературу тощо. На всі ці безмежні потреби благодійних пожертв та незначної державної допомоги явно не вистачало. Між тим в Україні значний вплив на суспільство мали й і інші релігійні конфесії, які з допомогою закордонних вливань часто складали більш величне враження. Переважну кількість серед них становили католицькі приходи, лютеранські та іудейські общини тощо. Зрозуміло, що ідеї та постулати, що сповідувалися в цих релігійних громадах щодо тлумачення непорушних основ буття та державності, людських діянь, суспільних цінностей на ін.

суттєво відрізнялися від загальнодержавних церковно-християнських підходів. З огляду на це автор проекту зазначав, що добробут громадян головним чином залежить від величини накопичень суспільного капіталу, а також та від міри доступності до нього кожного окремого громадянина. Суспільний капітал він порівнював із невичерпним морем з якого постійно піднімаються грошові хмари, «над землею вони роздаються дощем та зрошують поле кожного господаря, щоби надати ґрунту живильні сили й знову невидимими шляхами злитися з морем» [17], тим самим підкреслюючи природність та успішність втілення такого задуму.

З метою відкриття банку необхідно було створити основний фонд. Зазвичай основні капітали такого фонду становили внески основних акціонерів-засновників та акції. Фонд же Київського єпархіального банку пропонувався сформувати з коштів Єпархіальної піклувальні, що складав близько 300 000 руб, капіталів Пожежного комітету - 400 000 руб та Київської єпархіальної каси взаємодопомоги - 500 000 руб, які були розміщені на рахунках Державного банку і на які нараховувалися мізерні відсотки. Крім того, рекомендувалося по можливості залучити накопичення духовно-навчальних закладів (тільки жіночі духовні училища володіли близько 500 000 руб), монастирів, приходських церков та приватного духовенства [18].

Акумуляовані ресурси в процесі діяльності банку насамперед мали б спрямовуватися на нагальні потреби єпархії, коштів на які раніше не вистачало, а саме: на реконструкцію малих, дерев'яних, старезних храмів на прикрашення їх з середини, на облаштування сирих й холодних, а часто й зовсім зруйнованих причтових приміщень, а також на будівництво прицерковних шкіл. Крім того, належного фінансування потребували заклади загальноєпархіального значення: духовно-навчальні заклади, свічний завод, склади в яких зберігалися церковні речі, притулки тощо. Не залишити поза увагою передбачалося й церковнослужителів. Адже

духовенство, особливо нижчих рангів по виході зі служби могло розраховувати тільки на мізерну пенсію, до якої рідко хто доживав... І тільки з 1911 р. усвідомлюючи глибину проблеми церковнослужителям, у випадках хвороби чи інших життєвих негараздів, уможливили надання позичок з єпархіальних коштів на суму, що мала перевищувати розміру заробітної плати позичальника за пів року. Однак це абсолютно не вирішувало глобальної проблеми - спокійної старості, кращим забезпеченням якої було б придбання власного шматочка землі у та помешкання. Адже закони не забороняли здійснювати такі покупки, от тільки грошей, особливо у сільського духовенства не вистачало. Цю проблему можна було вирішити тільки за допомогою надання таким категоріям довгострокових кредитів. Але при цьому виникали побоювання відносно конкуренції між священниками й селянами в процесі придбання земельних наділів. Так як у перших було більше впливу на громаду, а тому більше можливостей викупити кращі шматки. Проте у других було більше досвіду, коштів, тай ресурси Селянського поземельного банку були значно потужнішими. Тому духовенству ймовірно переходили б ділянки, що мало цікавили б селян.

Фінансування потребувало й налагодження повноцінного відродження приходу, що передбачало його самостійне господарювання у формі окремої юридичної особи з правом майнового володіння. Тому саме з придбання власного майна приход і мав розпочати свою діяльність, адже завдання приходу головним чином мали бути благочинні та просвітницькі: облаштування шкіл, лікарень, притулків та ін. Для будівництва таких необхідних соціальних закладів у першу чергу потрібно було придбати землю, території у прийнятних та доступних населенню місцях, закупити будівельні матеріали та майно. Такі величезні витрати були непосильні без допомоги банківського кредиту.

Загалом, ідея Василя Липковського духовництву вельми подобалася. Адже православна Церква вже давно шукала ефективні способи посилення власної фінансової незалежності, що у свою чергу зміцнювало б її незалежність політичну, однак для втілення цього замислу необхідно було, згідно поданого проекту, залучити капітали, які вважалися недоторканими і використовувалися в самих крайніх випадках, а саме фінансові ресурси Єпархіального піклувального органу. Зрештою проект вирішили відкласти. Обережний пристарілий Митрополит Флавіан, у якого була за плечима незавершена юридична освіта і який мав багатий управлінський досвід в різних куточках імперії [19] наклав на нього негативну резолюцію «Взагалі проект протоієрея Липковського я визнаю практично неможливим» [16, арк. 7 об.]. Проте, влучні та переконливі твердження ініціатора ідеї формування фінансово-кредитної незалежності церкви не залишили зовсім без уваги. Фінансово-кредитну установу, яка б підтримувала життєдіяльність священників Київської Єпархії в регіоні все ж вирішили заснувати, однак розпочали зі створення погодженої раніше Єпархіальної позичково-ощадної каси, яка фактично дублювала функції свого попередника - Київської єпархіальної каси взаємодопомоги.

Метою діяльності Єпархіальної позичково-ощадної каси було надання фінансової допомоги позаштатним служителям церкви, які відслужили свій термін або втратили працездатність, а також родинам померлих вкладників [20]. Каса знаходилася під опікою Його Високопреосвященства Митрополита Київського і Галицького і підпорядковувалася духовенству єпархії. Членами каси в обов'язковому порядку ставали всі священно-церковнослужителі єпархії і, за бажанням, дружини цих осіб. Капітал каси складався зі обов'язкових щорічних членських внесків, відсотків із коштів, що зберігалися в кредитних установах, а також пожертв. Встановлювалися наступні розміри цих внесків: протоієреї та священники - по 24 руб, штатні диякони - по 12 руб,

псаломщики й нештатні диякони - по 8 руб. На внесені кошти кожному члену каси нараховувався прибутковий відсоток - 6 %. За несвоєчасне здійснення внесків нараховувалася пеня в розмірі 6 % річних. У випадку виходу члена з каси у зв'язку зі зміною місця служби, при переході в іншу єпархію чи відомство йому чи його дружині, якщо вона також була членом каси, поверталася сума всіх перерахованих ними протягом служби внесків але без відсотків. Вкладники, які протягом 35 років відраховували внески до каси та залишалися на службі в подальшому звільнялися від сплати внесків. Розмір допомоги визначався наступним чином: за 24 рубльові внески - 1000 руб, за 12 рублеві - 500 руб, за 8 рубльові - 330 руб. Видача допомоги мала розпочатися з 9-го року з часу заснування каси: а) вкладникам, що вийшли за штат за вислугою 35 років або внаслідок втрати працездатності, що підтверджувалася благочинним зібранням духовенства округу; б) вдовам або родинам померлих вкладників.

4 листопада 1915 р. у Київсько-Печерській лаврі у 75-річному віці Митрополит Флавіан помирає від астми. Наступником став Митрополит Володимир (Богоявлений) - обдарований управлінець, що активно відстоював власні, доволі прогресивні погляди. З одного боку новий Митрополит гостро критикував марксистські ідеї, що на той час шляхом глибокої пропаганди масово заповняли робочий клас, з іншого - відкрито засуджував дії наближеного до імператора Миколи II фаворита Распутіна [21]. Далекоглядний духовний політик розумів, що крайнощі які декларувалися обома історичними явищами приведуть до порушення порядку, зумовлять розкол та хаос у суспільстві, а це у свою чергу приведе до вкрай негативних і непередбачених наслідків усунути які потрібно буде довгим і тернистим шляхом.

Крім того, владика Володимир був особою якій доля українців, їхній менталітет, проблеми та протиріччя були дуже знайомі й близькі. Адже вищу духовну освіту він здобував саме в Україні. В 1874 році святитель

закінчив Київську духовну академію, а по закінченню тут же починає свою письменницьку і перекладацьку діяльність. У 1882 році остаточно вирішує стати священиком. Трагедія в особистому житті (загибель дружини та дитини) спонукає його прийняти в 1886 році чернечий постриг.

Зрештою Київський єпархіальний банк було відкрито але аж у 1916 році [22, с. 62], тому досягти мети своєї діяльності - підвищити значимість інституту християнства, шляхом піднесення християнських храмів та підпорядкованих їм громадських організацій, а також покращити благоустрій православного духовенства він не зміг.

Серйозний вплив духовенство мало й на розвиток ринкових відносин і підчас військових кампаній. Духовні інституції всяко сприяли й піднесенню народного патріотизму, у тому числі фінансового. Так, серед основних завдань пастви під час військової кампанії у 1916 р. було піднесення патріотичного фінансово-кредитного руху серед населення, який насамперед полягав у масштабному залученні власних заощаджень селян на військові потреби у формі військової позички державі. У Київських єпархіальних відомостях наголошувалося, що «Всякий, хто без потреби рубль свій обертає не на потреби війни, а на себе, діє на руку ворогам...» проте «кожен трудовий рубль, що розміщений у військову позику, - ще один крок до перемоги» [23].

Висновки. Отже, інституційні зміни, що відбувалися в епоху вільного підприємництва суттєво впливали на принципи господарського розвитку. Незважаючи на те, що основою фінансово-господарської Єпархіальної діяльності були пожертви, вона поступово ставала учасником підприємницького руху та повноцінним суб'єктом ринкового господарства. Про це свідчить бережливе ставлення священнослужителів до грошових ресурсів, ведення суворого обліку коштів, а також формування злагодженого фінансово-кредитного механізму з метою здійснення більш масштабної благодійної та просвітницької діяльності.

В умовах зміни сприйняття важливих економічних інституцій налагодження кредитно-церковних відносин сьогодення піде успішніше, якщо в Україні буде враховано цінний історичний досвід, коли Церква мала можливість впливати й бути безпосереднім учасником процесу формування фінансово-кредитної системи на території нашої держави.

Література

1. Ростиславов Д.И. Опыт исследования об имуществе и доходах наших монастырей. - СПб., 1876. - 396 с.
2. Кильчевский В. Богатства и доходы духовенства. - 2-е изд., знач. доп. Москва: тип. «Работник», 1908 - 46 с.
3. Грекулов Е.Ф. Русская церковь в роли помещика и капиталиста. - М., 1930.
4. Церковь в истории России. IX в - 1917 г. / За ред. Н.А. Смирнова. - М.:Наука, 1967. - 335 с.
5. Русское православие: вехи истории. - М., 1989.
6. Смолич И.К. История русской Церкви. 1700-1917 / И.К.Смолич. - Ч.1-2. - М., 1996
7. Freeze G. The Parish Clergy in nineteenth-century Russia. Crisis. Reform. Counter-reform. - Princeton, 1983.
8. Лавріненко Н.П. Цегельне виробництво в монастирських господарствах Київщини (XIX - поч. XX століть) / Н.П. Лавріненко / Український селянин : зб. наук. пр. - Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. - Вип. 10 - С. 225-227
9. Подгорна О.Б. Фінансово-економічне становище монастирів Харківської Єпархії другої половини XIX - початку XX ст. / О.Б. Подгорна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - 2011. - № 939. - С. 117-122.

10. Керов В.В. «Учреждение капитализма и социализма»: представление староверов о собственности и ее общинный характер в старообрядчестве XVII - начала XIX века / В.В. Керов // История предпринимательства в России: XIX - начало XX века: Сб. статей / Под ред. А.Л. Дмитриева, А.А. Семенова. - СПб.: Высшая школа менеджмента, 2008. - Вып. 4. - С. 367-397
11. Стратилатов И. Древность и важность апостольских правил. - СПб, 1865. - репр. 1996. – 477 с.
12. Бродаєвський С.В. Теорія і практика кооперативного кредиту / С.В. Бродаєвський. - К: вид-во «Видавниче товариство при Укр.Госп. Академії в Ч.С.Р.». - 1925. - 367+XIII с.
13. Анцыферов А.Н. Россия, кооперация, христианство: избранные исследования / А.Н. Анцыферов, Москва: «Собрание», 2011. - 327 с.
14. Иноепархиальные известия за июнь, июль и август месяцы 1880 года // Киевские епархиальные ведомости. - 1880. - № 45. - 5 ноября.
15. Годичный акт в Киевской духовной семинарии // Киевские епархиальные ведомости. - 1880. - № 40. - 1 октября.
16. ЦДІАУ. – ф. 127. – оп. 1006. – спр. 159
17. Липковский В. Киевский епархиальный банк // Киевские епархиальные ведомости. - 1913. - № 28. - 14 июля.
18. Липковский В. Киевский епархиальный банк // Киевские епархиальные ведомости. - 1913. - № 29. - 21 июля.
19. Митрополит Флавиан (Городецкий). - Режим доступа: 1903-1915http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=851:---1903-1915&catid=4:2010-10-16-22-57-23&Itemid=12. - Заголовок з екрану.
20. Дополнительные вопросы к программам занятий предстоящего Епархиального Съезда // Киевские епархиальные ведомости. - 1913. - № 38. - 22 сентября.

21. Священномученик Митрополит Владимир (Богоявленский) 1915-1918.
 - Режим доступу:
http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605:-1915-1918&catid=5:--xx-&Itemid=13. - Заголовок з екрану.
22. Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. – 2000. – №9. – С. 58-63
23. Задачи пастырства в переживаемое время. Духовенство и предстоящий военный зайом // Киевские епархиальные ведомости. - 1916. - № 47. - 20 ноября.

References:

1. Rostyslavov D.Y. Opyt yssledovaniya ob ymushchestve y dokhodakh nashykh monastyrei. SPb., 1876. - 396 s.
2. Kyl'chevskyy V. Bohat'stva y dokhody dukhovenstva. - 2-e yzd., znach. dop. Moskva: typ. «Rabotnyk», 1908 - 46 s.
3. Hrekulov E.F. Russkaya tserkov' v roly pomeshchyka y kapytalysta. - M., 1930.
4. Tserkov' v ystoryy Rossyy. IX v.-1917 h. / Za red. N.A. Smyrnova. - M.: Nauka, 1967. - 335 s.
5. Russkoe pravoslavye: vekhy ystoryy. - M., 1989.
6. Smolych Y.K. Ystoryya russkoy Tserkvy. 1700-1917 / Y.K.Smolych. - Ch.1-2. - M., 1996
7. Freeze G. The Parish Clergy in nineteenth-century Russia. Crisis. Reform. Counter-reform. - Princeton, 1983
8. Lavrinenko N.P. Tsel'ne vyrobnytstvo v monastyrs'kykh hospodarstvakh Kyuyivshchyny (XIX - poch. XX stolit') / N.P. Lavrinenko // Ukrayins'kyy selyanyn: zb. nauk. pr. - Cherkasy: Vydavnytstvo ChNU im. B. Khmel'nyts'koho, 2006. - Vyp. 10. - S. 225-227

9. Podhorna O.B. Finansovo-ekonomichne stanovyshe monastyriv Kharkivs'koyi Yeparkhiyi druhoyi polovyny XIX - na pochatku XX st. / O.B. Podhorna // Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. - 2011. - №939. - S. 117-122
10. Kerov V.V. «Uchrezhdenye kapytalyzma y sotsyalyzma»: predstavlenye staroverov o sobstvennosti y ee obshchynnyy kharakter v staroobryadchestve XVII - nachala XIX veka / V.V. Kerov // Ystoryya predprynymatel'stva v Rossyy: XIX - nachalo XX veka: Sb. statey / Pod red. A.L. Dmytryeva, A.A. Semenova. - SPb.: Vysshaya shkola menedzhmenta, 2008. - Vyp. 4. - S.367-397.
11. Stratylatov Y. Drevnost' y vazhnost' apostol'skykh pravyl. - SPb, 1865. -. 1996. – 477 s.
12. Brodayevs'kyy S.V. Teoriya i praktyka kooperatyvnoho kredytu / S.V. Brodayevs'kyy. - K: vyd-vo «Vydavnyche tovarystvo pry Ukr. Hosp. Akademiyi v Ch.S.R.». - 1925. - 367+KhIII s.
13. Antsyferov A.N. Rossyya, kooperatsyya, khrystyanstvo: yzbrannyye yssledovanyya / A.N. Antsyferov, Moskva: «Sobraneye», 2011. - 327 s.
14. Ynoeparkhyal'nye yzvestyya za yyun', yyul' y avhust mesyatsy 1880 hoda // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosty. - 1880. - № 45. - 5 noyabrya.
15. Hodychnyy akt v Kyevskoy dukhovnoy semynaryy // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosty. - 1880. - № 40. - 1 oktyabrya.
16. TsDIAU. – f. 127. – op. 1006. – spr. 159
17. Lypkovskyy V. Kyevskyy eparkhyal'nyy bank // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosty. -1913. - № 28. - 14 yyulya.
18. Lypkovskyy V. Kyevskyy eparkhyal'nyy bank // Kyevskyye eparkhyal'nye vedomosty. - 1913. - № 29. - 21 yyulya.
19. Mytropolyt Flavyan (Horodetskyy). - Rezhym dostupu: 1903-1915http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&i

d=851:---1903-1915&catid=4:2010-10-16-22-57-23&Itemid=12. - Zaholovok z ekranu.

20. Dopolnytel'nye voprosy k prohramam zanyatyy predstoyashcheho Eparkhyal'noho S'ezda // Kyevskye eparkhyal'nye vedomosty. - 1913. - № 38. - 22 sentyabrya.
21. Svyashchennomuchenyk Mytropolyt Vladymyr (Bohoyavlensky) 1915-1918. - Rezhym dostupu: http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605:-1915-1918&catid=5:--xx-&Itemid=13. - Zaholovok z ekranu.
22. Krokhmalyuk D. Bankivs'ka sprava v Ukrayini u skladi Rosiys'koyi imperiyi (druha polovyna XIX st. – 1917 r.) / D. Krokhmalyuk // Visnyk NBU. – 2000. – №9. – S. 58-63
23. Zadachy pastyrstva v perezhyvaemoe vremya. Dukhovenstvo y predstoyashchyy voennyi zayom // Kyevskye eparkhyal'nye vedomosty. - 1916. - № 47. - 20 noyabrya.